

ЮБІЛЕЇ

ЮБІЛЕЙ ПАТРІАРХА ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ

Степану Михайловичу Стойку – 90 років

14 березня 2010 року виповнилося 90 років від дня народження і 60 років наукової, педагогічної та громадської діяльності Степана Михайловича Стойка – доктора біологічних наук, професора, доктора гоноріс кауза агрокультурних і лісових наук Зволенського технічного університету, дійсного члена Української екологічної академії наук, дійсного члена Української лісівничої академії наук, почесного члена Українського ботанічного товариства, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки (2005), кавалера ордена “За заслуги” III ступеня, лауреата Європейської премії ім. Петера Йозефа Ленне за заслуги в галузі охорони природи.

Степан Михайлович народився в с. Кричево Тячівського району Закарпатської області в сім’ї священика, навчався в класичній гімназії у Хусті, в якій приділяли належну увагу природничим наукам та іноземним мовам. Закінчив її у 1938 р. й одержав атестат зрілості. Уже в гімназії чеський професор Антонін Шірмер прищепив йому любов до природничих наук, яка супроводжує його повсякденно.

У 1938–1939 рр. старовинне місто Хуст, засноване в XI столітті, стало столицею Карпатської України. Молода українська держава потребувала вчителів. Міністерство Карпатської України призначило С.М. Стойка на посаду вчителя в с. Новоселиця.

У 1940 р. С.М. Стойка перевели на адміністративну роботу в Угорщину, де він працював у різних установах. У 1943–1944 рр. він – студент-заочник на юридичному факультеті в університеті м. Печ, наприкінці війни працю-

вав перекладачем угорської мови у військовій частині 51549 4-го Українського фронту. 1945 р. С.М. Стойко призначений референтом відділу соціального забезпечення в Народній Раді Закарпатської України в Ужгороді,

звідки одержує скерування на навчання до Львова.

Протягом 1945–1949 рр. С.М. Стойко навчався на лісгосподарському факультеті Львівського сільськогосподарського інституту. Його вчителями були відомі професори – ботанік А. Лазаренко, дендролог Ю. Третьяк, луківник Г. Княк, ге-

нетик О. Журбін, лісівник М. Горшенін та інші, про яких ювіляр завжди згадує з пошаною.

Після закінчення інституту молодий спеціаліст був скерований на роботу до Ужгородського лісгоспу, де 2 роки працював інженером лісового господарства та лісничим і суттєво розширив свої знання у практичному лісівництві.

1951 р. на Закарпаття в наукову експедицію приїхав академік П.С. Погребняк і Степану Михайловичу було доручено супроводжувати його по заповідних місцях. Зустріч з відомим ученим стала для С.М. Стойка долею. Академік П.С. Погребняк запропонував йому поступити до аспірантури в Інституті лісу АН УРСР, який він очолював. Протягом навчання в аспірантурі (1952–1954 рр.) С.М. Стойко мав змогу спілкуватися з професорами Д.В. Воробйовим, Д.Д. Лавриненком, Б.Й. Логіновим, П.Г. Кроткевичем та іншими видатними лісівниками. Під керівництвом П.С. Погребняка С.М. Стойко захистив у 1955 р. кандидатську дисертацію в Інституті ботаніки АН УРСР, присвячену дубовим лісам Закарпаття.

Від 1955 р. творчий шлях ученого був пов’язаний з Кам’янець-Подільським сільськогосподарським інсти-

тутом, Львівським лісотехнічним інститутом, Інститутом ботаніки АН УРСР (Львівський ботанічний відділ), Львівським державним природознавчим музеєм АН УРСР, Львівським відділенням Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного АН УРСР, Інститутом екології Карпат НАН України. Понад 20 років він працював за сумісництвом на географічному факультеті Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Наукова діяльність ювіляра – багатогранна, вона охоплює фітогеографію, лісову екологію, флористику, біологію деревних порід, лісову термінологію, історію науки, охорону природи. Більшість наукових праць С.М. Стойка присвячена Карпатам. З метою ознайомлення з природою та станом її охорони в інших гірських регіонах, він здійснив наукові екскурсії в Крим, на Кавказ, Урал, побував в Австрійських і Німецьких Альпах, Шумавських горах, відвідав Словацькі й Польські Татри, Пеніни, вивчав заповідні об'єкти в Угорських і Румунських Карпатах, а також на Балканах – на території Болгарії і Румунії.

На підставі методологічних засад швейцарського біогеографа Е. Шміда (1930, 1942) і чеського еколога А. Златніка (1957, 1963) С.М. Стойко (1969), виходячи з фітоісторичних, ботаніко-географічних та еколого-фітоценологічних позицій, установив 11 висотних ступенів рослинності в Карпатах і виявив їх зв'язок з геоморфологічними районами П.Н. Цися. Він установив відмінні варіанти поясності рослинного покриву на північно-східному й південно-західному макросхилах Карпат залежно від польодовикової історії розвитку рослинності та сучасної структури висотних ступенів

Заслужують на увагу дослідження вченого в галузі флористики й систематики рослин. Вивчаючи видовий склад едификаторів дубових лісів, він виявив на вулканічному горбогір'ї Закарпаття в прикордонній зоні з Румунією та Угорщиною популяції трьох нових для України південно-європейських видів роду *Quercus* L.: *Quercus cerris* L., *Q. polycarpa* Schur, *Q. dalechampii* Ten., які мають реліктовий характер, і здійснив їх екологічні дослідження (1969). В урочищі “Королівський ліс” у Хустському лісництві виявив і дослідив великоплідну форму дуба звичайного (*Quercus robur* L. var. *macrobalanos*) (1953). Значний відсоток плодів цієї форми має не одну пару сім'ядоль, а 2, 3 і, навіть, 4 і, відповідно, – 2–3–4 зародки, тому з одного жолудя виростає 2–3–4 сходи.

В Українських Карпатах було відомо 9 видів хвойних порід. В Угольському заповідному масиві ювіляр виявив (1960) новий для Карпат реліктовий вид ялівцю – *Juniperus sabina* L. Разом із своєю ученицею Л.О. Тасенкевич він описав новий для науки ендемічний вид підмаренника – *Galium transcarpaticum* Stojko et Tasenkewich (1979). У “Визначнику рослин Українських Карпат” (1977) ювіляр опрацював родини *Fagaceae*, *Tiliaceae*, *Aceraceae* та інші.

Серед лісових формацій Карпат найбільших територіальних і ценотичних трансформацій зазнали дубові ліси. Проведені С.М. Стойком багаторічні дослідження підсумовані в монографії “Дубові ліси Українських Карпат. Екологічні особливості, відтворення, охорона” (2009).

Автор встановив дві флористичні області поширення видів роду *Quercus* L. – Середземноморську (25 видів) та Кавказьку (18 видів). Лише чотири види є спільними для цих областей. Карпатська гірська система, де поширено дев'ять видів дуба, пов'язана із Середземноморською областю. Досліджуючи філогенез цього роду, С.М. Стойко встановив, що центрально-європейський скельний дуб філогенетично старший, ніж дуб звичайний, який поширений від Піреней до Південного Уралу й відзначається значним поліморфізмом, що є характерною рисою для філогенетично молодих видів.

У згаданій монографії з'ясовано біоекологічні особливості дубів Українських Карпат і наведено типологічну характеристику їхніх лісостанів. На підставі аналізу кліматичних та едафічних умов обґрунтовано екологічну можливість розширення площі дубових лісів за рахунок бучин у передгір'ях Закарпаття та Передкарпаття, що має вагоме економічне значення.

С.М. Стойко працював також у галузі лісової термінології. У співавторстві з ботаніком С.А. Постриганем і мовознавцями Л.М. Полюгою, М.О. Галич, Н.І. Шило був опублікований “Російсько-український словник термінів лісівництва” (1980), який широко використовують у лісівничій практиці.

Вагомий внесок зробив ювіляр у вивчення історії науки в Україні й деяких зарубіжних країнах. Широке визнання одержала написана у співавторстві з К.М. Ситником та О.М. Апанович монографія “В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине”, яка вийшла у двох виданнях – у 1984 і 1988 рр.

Найвагоміша заслуга проф. С.М. Стойка – у розробці теоретичних засад та обґрунтуванні практичних заходів з охорони природи в широкому контексті цього поняття. Цій роботі ювіляр присвятив понад 40 років своєї творчої діяльності. Ще в 1969 р. він організував у Львівському природознавчому музеї АН УРСР перший в Україні відділ охорони природних екосистем, завідувачем якого був до 1990 р. Під впливом природоохоронних ідей свого вчителя П.С. Погребняка, зарубіжних учених – А. Златніка, В. Шафера та інших, С.М. Стойко вже наприкінці 1950-х рр. захопився екологічними проблемами охорони рослинного світу. Згодом він обґрунтував наукову платформу очолюваного ним відділу щодо охорони фітогенонду, фітоценофонду й заповідної справи. Мережа заповідних територій тоді формувалася стихійно, не було чітко визначених категорій заповідних об'єктів. Ювіляр (1972) обґрунтував принципи організації та розробив функціональну класифікацію заповідних територій живої і неживої природи, яка стала основою для формування системи природно-заповідного фонду в Україні.

Посилений техногенний вплив проявляється в нашу добу на всіх компонентах біосфери – гідросфері, атмосфері, педосфері, біоті. Життя засвідчує, що класичні природничі науки вже не в стані вирішувати складні завдання охорони довкілля. На багатьох міжнародних наукових форумах учений висловлював думку, що для цієї мети повинна формуватися спеціальна природоохоронна дисципліна.

Базуючись на вченні В.І. Вернадського про біосферу й ноосферу (1967) і розвиваючи природоохоронні ідеї українських (Погребняк, 1959; Медина, 1970), російських (Лаптев, 1964, Шапошников, 1970), чеських (Prochazka, 1926, 1927, Zlatnik, 1936), польських (Goetel, 1966; Michajlow, 1973), французьких (Dorst, 1968) та інших учених, С.М. Стойко обґрунтував основи інвайронментальної науки – геосозології (від грецького “содзо” (σώδζω) рятувати, охороняти). Геосозологія – це інтегральна наука, завдання якої полягають у дослідженні взаємодії суспільства і природи, аналізі причин і наслідків антропогенного впливу на екосистеми біосфери, розробці заходів із забезпечення їх нормального функціонування. У її межах, залежно від об’єкта охорони, виділено низку розділів – фітосозологія, зоосозологія, созологія ландшафтів та інші.

Найнадійніше збереження біотичної, фітоценотичної й ландшафтної різноманітності може бути забезпечене в системі природно-заповідного фонду. На підставі цього ювіляр обґрунтував наукові засади його формування як заповідної біогеоценотичної системи, котру слід організувати на рівні геоботанічних районів, округів, областей і на географічному рівні всієї держави, чим випередив на багато років ідеї формування екомережі, які активно розвиваються в останні роки.

Теоретичні, методологічні та практичні розробки очолюваного С.М. Стойком відділу охорони природних екосистем дають підставу вважати, що у Львові сформувалася й активно функціонує спеціальна природоохоронна школа.

С.М. Стойко особисто брав участь в науковому обґрунтуванні створення Карпатського біосферного заповідника, природного заповідника “Розточчя”, національних природних парків – Карпатського, Яворівського, “Синевир”, “Сколівські Бескиди”, Шацького, Ужанського й багатьох регіональних ландшафтних парків. Вивченню їх природних умов присвячено чимало наукових статей та оригінальних монографій. Високу оцінку одержала монографія “Заповідні екосистеми Карпат”, написана спільно з ученими Чехії, Польщі й Угорщини (1991).

Оскільки Україна має спільні екологічні проблеми в прикордонних з іншими державами регіонах, ювіляр приділяв велику увагу організації міжнародних біосферних резерватів. Він брав участь в обґрунтуванні Польсько-Словацько-Українського біосферного резервату “Східні Карпати” (208089 га), який ЮНЕСКО офіційно включив (1999) до міжнародної мережі.

Спільно з українськими й румунськими колегами С.М. Стойко обґрунтував створення двостороннього біосферного резервату “Мармароські гори”, а разом з польськими та українськими вченими – організацію таких резерватів на Розточчі й Західному Поліссі (1996, 1997, 1999, 2001).

У наукових працях із заповідної справи ювіляр розвиває ідею про поліфункціональне призначення природно-заповідного фонду – резерватне, біогеографічне, екологічне, соціально-економічне, меморіальне, культурно-освітнє. Керуючись нею, він обґрунтував нові категорії заповідних об’єктів: “ландшафтно-меморіальний парк”, “ландшафтно-історична пам’ятка” (1994). Їх зав-

дання полягають у збереженні не лише природної, але й історико-культурної спадщини.

У результаті тривалого нераціонального природоохористування в Карпатах порушено екологічний баланс, що стало причиною частішої появи таких стихійних процесів, як катастрофічні паводки, вітровали, снігові лавини. Професор С.М. Стойко вивчав природні й антропогенні причини їх виникнення та обґрунтував систему заходів щодо їх попередження (1993, 1999).

Знання іноземних мов дозволило ювіляру публікувати рецензії на оригінальні монографії чеських, польських, угорських, німецьких учених у галузі екології та охорони природи і знайомити з ними наукову громадськість України. Він переклав (разом із філологом-богемістом А.К. Денисюк) монографію чеських природоохоронців Б. Молдана, Я. Зики, Я. Єніка (“Жизненная среда глазами натуралиста”, 1986).

Професор С.М. Стойко вдало поєднав наукову діяльність із педагогічною. На лісогосподарському факультеті Львівського лісотехнічного інституту й географічному факультеті Львівського державного університету імені І. Франка він читав спецкурси “Охорона природи” та “Охорона природи у зарубіжних країнах”.

Ювіляр підтримував і підтримує наукові зв’язки із зарубіжними університетами й науково-дослідними інститутами, виступав з науковими лекціями у віденському Агрономічному університеті, Технічному університеті у Зволени, Сільськогосподарському університеті ім. Г. Менделя в Брно, Ульмському університеті в Німеччині, Ботанічному інституті Чеської Академії наук у Празі, Вільному Українському університеті в Мюнхені.

Належну увагу приділяє ювіляр підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації в галузі ботаніки, географії, лісових культур 13 аспірантів і пошукувачів, серед яких є й доктори наук. Професор С.М. Стойко був членом спеціалізованих наукових рад для захисту докторських і кандидатських дисертацій у Львівському лісотехнічному та Львівському медичному інститутах, а тепер є членом такої ради на географічному факультеті Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Слід відзначити також громадську природоохоронну діяльність професора С.М. Стойка. Тривалий час він був заступником голови Наукової ради з проблем біосфери в Західному науковому центрі АН УРСР, очолював Львівське обласне відділення Українського товариства охорони природи, був членом Республіканської ради цього товариства. Зараз є головою Ради львівського Будинку вчених.

Наукова й практична природоохоронна діяльність проф. С.М. Стойка та його співпраця із зарубіжними вченими одержали міжнародне визнання. Міністерство охорони середовища й природних ресурсів Польщі нагородило його 1991 р. Золотою відзнакою “За заслуги в охороні середовища”. У 1995 р. вчений нагороджений Фондацією Йогана Вольфганга Гете Золотою медаллю ім. Петера Йозефа Ленне, яка була вручена йому в Європейському парламенті в Страсбурзі. За цикл наукових праць “Розроблення наукових засад і практичних реко-

мендацій збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку України” у складі колективу авторів С.М. Стойка став у лауреатом Державної Премії України в галузі науки і техніки (2005 р.). За вагомий особистий внесок у розвиток природно-заповідної справи в Україні, розширення національної екологічної мережі, охорону, збереження, вивчення та відтворення особливо цінних природних комплексів та об’єктів 2010 р. він нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня.

Наукова спадщина проф. С.М. Стойка – багатогранна й охоплює різні галузі природничих наук. Перу ювіляра належить понад 400 наукових публікацій, у т.ч. близько 100 – в зарубіжних виданнях.

Оцінюючи загалом наукові досягнення проф. С.М. Стойка, слід відзначити енциклопедичність його знань у тій галузі природознавства, якій він присвятив своє творче життя. Для нього характерний голістичний підхід у вивченні рослинного покриву та з’ясуванні закономірностей формування й поширення природних еко-

систем, зумовлених екологічними особливостями географічного середовища. Наукові праці С.М. Стойка відомі далеко за межами України. Їх цитують українські та зарубіжні вчені, серед яких ювіляр користується заслуженим авторитетом.

Проблему охорони природи, раціонального використання та відновлення природних ресурсів С.М. Стойка розглядає в широкому контексті не лише з екологічних, але й соціально-економічних і національних позицій, адже майбутня доля народу, його соціально-економічний і культурний розвиток залежатимуть значною мірою від національних природних багатств і здорового життєвого середовища.

Колектив Інституту сердечно вітає професора Степана Михайлович Стойка з 90-річним ювілеєм, зичить йому карпатського здоров’я й довголіття та нових творчих досягнень у сферах дослідження і збереження природи Рідного краю.

М.А. Голубець, О.О. Кагало, М.П. Козловський